ЛІТИНСЬКА Н. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ МОВНОГО СОЦІУМУ

У статті розглянуто основні питання лінгвокультурології, узагальнено лінгвістичні погляди на концепт як на ментальне утворення, що має етнокультурну специфіку, проаналізовано лінгвокультурологічне тлумачення концепту та особливості його мовної репрезентації.
Ключові слова: концепт, культура, лінгвокультурологія, цінності, концептосфера.

В статье рассматриваются основные вопросы лингвокультурологии, обобщаются лингвистические взгляды на концепт как на ментальное образование, отмеченное этнокультурной спецификой, анализируются лингвокультурологическое толкование концепта и особенности его языковой репрезентации.
Ключевые слова: концепт, культура, лингвокультурология, ценности, концептосфера.

In the article the main matters of linguocultural studies are investigated, general linguistic views of the concept as a mental notion specifically reflected as a cultural sign are outlined, the interpretation of the concept and singularities of its representation in a language is analyzed.
Key words: concept, culture, linguocultural studies, values, unity of concepts.

Мета. Метою пропонованої статті є потрактування концепту як складної, багатоструктурної одиниці мислення, визначення особливостей його лінгвокультурологічного тлумачення та актуалізації у мові.

Актуальність. Актуальність дослідження випливає з необхідності детального і комплексного вивчення лінгвокультурного концепту як фрагмента окремої концептосфери, який посідає важливе місце в індивідуальній і колективній мовній свідомості.

На сучасному етапі лінгвістичних студій як наслідок антропоцентричної переорієнтації склалась нова міждисциплінарна гуманітарна галузь – лінгвокультурологія, предметом якої є комплекс проблем взаємодії мови і культури. Розвиток лінгвокультурологічного напрямку зумовлений прагненням до осмислення феномена культури як специфічної форми існування людини у суспільстві та світі. При цьому мова виступає як засіб інтерпретації людської культури, ментальності нації [1:110].

© Літинська Н. В.

Основи лінгвокультурологічних досліджень закладені в роботах В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, М. Коула та інших дослідників. Як наука лінгвокультурологія сформувалася внаслідок робіт В. Н. Телії, В. В. Воробйова, В. А. Маслової, Н. Д. Арутюнової, В. І. Карасика, А. Вежбицької, Д. С. Лихачова, Ю. С. Степанова, Л. О. Чернейко, С. Х. Ляпіна, О. С. Кубрякової, В. І. Шаховського, С. Г. Воркачова та інших.

Право на самостійне існування наукової дисципліни визначається наявністю та ступенем сформованості її категоріального апарату – системи базових термінів. Основу категоріального апарату лінгвокультурології складають поняття мовної особистості та концепту [2:14].

Лінгвокультурологія досліджує співвідношення мови і культури, що виявляється у способах мовного вираження етнічного менталітету. Тим самим інтерес лінгвокультурологів фокусується на вивченні специфічного у складі ментальних одиниць і передбачає накопичувальний і систематизований опис відмінних семантичних ознак конкретних культурних концептів. Тенденції лінгвокультурологічних досліджень зорієнтовані насамперед ономасіологічно і розвиваються в напрямку від аналізу імені концепту до сукупності номінованих ним значень [3:34].

Найбільше суперечностей у розумінні суті і значення концепту спостерігаємо саме в лінгвокультурології, що пов’язано, очевидно, з неоднозначністю тлумачення вихідного терміна “культура”, який може стосуватися будь-яких артефактів – всього, що не є природою, зокрема, з певними застереженнями, науки і мови; і тоді можна зробити висновок, що “некультурних концептів” у мові не існує взагалі, а це ставить під сумнів думку про правомірність виокремлення самої лінгвокультурології у самостійну наукову дисципліну [3:35].

Представники лінгвокультурологічного напрямку розглядають концепт як ментальне утворення, що має більшою чи меншою мірою етносемантичну специфіку. У текстах лінгвокультурологічних досліджень концепт отримує найрізноманітніші назви: це і “екзистенційні смисли”, і “граничні поняття”, і власне “культурні концепти”, однак, “беручи до уваги той факт, що концепт належить національній мовній свідомості, можна вважати, що в дихотомії

© Літинська Н. В.

значення-смисл він співвідноситься зі значенням, і залишається лише знайти його ім'я – визначити мовну одиницю/одиниці, план змісту якої він репрезентує" [4:272].

Основною ознакою, що відмежовує лінгвокультурологічне розуміння концепту від логічного та загальносеміотичного, є його закріпленість за певним способом мовленнєвої реалізації. Справді, якщо "поняття у логіці означає не більш ніж зумовлену конкретними потребами межу членування судження на складові частини, то слово – це індивідуальна фізіономія поняття, від якого останнє не може відділитись, а концепт як ментальне утворення вищого ступеня абстрактності пов'язаний переважно саме зі словом" [4:274].

Найчастіше концепт у мові співвідноситься зі словом і са́ме слово отримує статус імені концепту – мовного знака, що передає його зміст найбільш повно і адекватно. Однак, слово як елемент лексико-семантичної системи мови завжди реалізується у складі тієї чи іншої лексичної парадигми, тому концепт, як правило, співвідноситься більш ніж з однією лексичною одиницею, і логічним завершенням такого підходу буде його співвідношення з планом вираження всієї сукупності різнорідних синонімічних (власне лексичних, фразеологічних) єдностей, що описують його в мові [5:6], тобто, в кінцевому результаті, концепт співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми.

Концепт – це культурно позначений вербалізований смисл, втілений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму. План змісту лінгвокультурного концепту включає як мінімум два ряди семантичних ознак. По-перше, до нього входять спільні для всіх його мовних реалізацій семи, які "скріплюють" лексико-семантичну парадигму й утворюють його понятійну або прототипну основу. По-друге, його структурують семантичні ознаки, спільні принаймні для частини його реалізацій, позначені лінгвокультурною, етносемантичною специфікою і пов'язані з ментальністю носіїв мови або з менталітетом національної мовної особистості. Наявність у слові національно-культурної специфіки вважають ознакою, яка надає йому статусу концепту [6].

© Літинська Н. В.

Доцільним є звернення до найбільш відомих дефініцій лінгвокультурного концепту, який належить до стрижневих термінів понятійного апарату культурологічної лінгвістики.

За визначенням В. І. Карасика та Г. Г. Слишкіна, лінгвокультурний концепт є "умовною ментальною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості і культури" [7:77]. В. А. Маслова співвідносить культурні концепти з іменами абстрактних понять, в яких культурна інформація прикріплюється до понятійного ядра [8:48]. На її думку, концепт має складну структуру: з одного боку, до неї належить все, що стосується власне поняття; з іншого, до структури концепту входить все те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), історія, зведена до основних ознак змісту, сучасні асоціації, оцінки тощо. [8:40]. До ключових концептів культури В. А. Маслова зараховує такі абстрактні імена, як *совість, доля, воля, гріх, закон, свобода, інтелігенція, батьківщина* та ін.

На думку С. Г. Воркачова, лінгвокультурний концепт є "семантичним утворенням високого ступеня абстрактності, продуктом абстрагування семантичних ознак, що належать певній множинності значущих мовних одиниць" [6:25]. Культурні концепти – це, перш за все, ментальні сутності, в яких відбивається "дух народу", що визначає їх антропоцентричність – зорієнтованість на духовність, суб'єктивність, соціальність і "особистісну сферу" носія етнічної свідомості [3:16]. Концепт – це одиниця колективного знання / свідомості, яка апелює до найвищих духовних цінностей, має мовне вираження та етнокультурну специфіку [4:275].

А. Я. Гуревич з прагматичної точки зору поділяє лінгвокультурні концепти на філософські категорії, які він називає універсальними категоріями культури (*час, простір, причина, зміна, рух*), і соціальні, так звані культурні категорії (*свобода, право, справедливість, праця, багатство, власність* [9:25].

Дещо відмінною є інтерпретація лінгвокультурного концепту Н. Д. Арутюновою: в її трактуванні концепти – це "поняття життєвої філософії, буденні аналоги термінів світобачення" [10:4], закріплені в лексиці природних мов, які забезпечують стабільність і спадковість духовної культури етносу. Концепти в такому розумінні інтерпретуються як одиниці буденної філософської (переважно

© Літинська Н. В.

етичної) свідомості, вони культурно значущі, аксіологічно забарвлені і зорієнтовані на світогляд. Таке трактування концепту можна вважати послідовно лінгвістичним, якщо воно ототожнюється з лексичним значенням: “Буденні аналоги філософських і етичних термінів утворюють широку сферу лексики природних мов” [10:3]. Лінгвістичний статус “культурних концептів” визначає можливість їх опису в термінах “мовної картини світу” і водночас імпліцитно свідчить про невизнання будь-якої культурологічної специфіки за науковими, світоглядними та етичними поняттями.

Для повного семантичного опису лінгвокультурного концепту необхідним є виокремлення його трьох складових частин: понятійної, що відображає його ознакову і дефініційну структуру; образної, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості; значущу, що визначає місце, яке посідає ім’я концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови, до якої входять також етимологічні та асоціативні характеристики цього імені [6:4].

Ключовим у сучасному культурологічному і лінгвокультурологічному підходах до концепту є, насамперед, поняття духовних цінностей: суспільні уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, сенс історії і призначення людини тощо. Все це виявляється досить симптоматичним, оскільки проблема цінностей, як правило, завжди виникала в епохи знецінення культурної традиції і дискредитації ідеологічних підвалин суспільства [6:12].

Прямим наслідком ціннісного характеру цих ментальних одиниць є їх здатність викликати у суб’єкта мовлення різноманітні емоційні стани, спонукати його до позитивної чи негативної оцінки та інтенсифікувати його духовне життя [1:5].

Наслідком аксіологічного забарвлення культурних концептів є “семіотична густота” – значна (іноді дуже велика) кількість синонімів (слів і словосполучень), тематичних рядів і полів, прислів’їв, приказок, фольклорних і літературних сюжетів і синонімізованих символів (творів мистецтва, ритуалів, стереотипів поведінки, предметів матеріальної культури), що пояснюється значущістю цих концептів у житті людини. Особистість (зокрема мовна, етносемантична), як вдало зазначив Т. Шибутані – “це організація

© Літинська Н. В.

цінностей" [11:353], і вивчення концептів культури знаходиться, звичайно, в центрі уваги "лінгвістичної персонології" [6:13].

Синонімічні засоби, що утворюють план вираження лінгвокультурного концепту, групуються і впорядковуються частотно і функціонально. Всередині семантичних гнізд окреслюються концепти різного плану значущості, причому особливий інтерес для лінгвокультурологічного дослідження становлять парні концепти – "семантичні дублети": "*щастя–блаженство*", "*любов–прихильність*", "*справедливість–правда*", "*свобода–воля*", "*честь–гідність*" та ін., де етноспецифічна маркованість закріплена переважно за другими членами пари [3:15].

Будь-який концепт – це елемент певної концептуальної системи носія свідомості як інформації про дійсний чи можливий стан речей у світі і в такій якості він пов'язаний із множинністю інших, дійсних чи можливих, "систем поглядів на світ". Можна вважати, що факультативним, але водночас вірогідним компонентом семантики мовного концепту є "етимологічна", вона ж "культурна", вона ж "когнітивна пам'ять слова" – смислові характеристики мовного знака, пов'язані з його споконвічним призначенням, національним менталітетом і системою духовних цінностей носіїв мови [12:45]. Однак, концептологічно найсуттєвішим тут виявляється так званий культурно-етнічний компонент, що визначає специфіку семантики одиниць природної мови і відображає "мовну картину світу" її носіїв [4:3].

Сукупність концептів утворює концептосферу як певний цілісний і структурований простір. Концептосфера розуміється як система поглядів і знань людини про світ, що відображає її пізнавальний досвід на домовному і мовному рівнях. Незважаючи на універсальний характер концептів, кожен народ все ж має особливі, властиві тільки йому співвідношення між ними, що і складає основу національного світобачення й оцінки світу [5:8]. Колективне надбання духовного життя етносу виявляється у мистецтві: архітектурі, музиці, танці, а також і в мові: фольклорних текстах, пареміях, фразеологічних єдностях. Національно-культурну специфіку концептосфери формують також природа, різноманітні фізичні явища, характерні для даного географічного простору; історія етносу, що накладає відбитки на національний світогляд і

© *Літинська Н. В.*

національний характер; побут, властивий тільки певному соціуму, що відбивається на поведінці народу, а також реалії, культурні стереотипи поведінки, норми, цінності і види трудової діяльності.

Отже, концепт – це складне ментальне утворення, одиниця колективного знання, яке має мовне вираження і, окрім понятійного, містить національно-культурний та аксіологічний компоненти, що свідчить про зв'язок мови, свідомості і культури. Лінгвокультурні концепти є базовою одиницею картини світу, в них відображені цінності як окремої особистості, так і лінгвокультурного соціуму в цілому. До ознак лінгвокультурологічного концепту належать "семіотична густота", внутрішня подільність, етимологічна пам'ять, абстрактність та багаторівневість.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Перелыгина Е. М.* Катартическая функция текста / Елена Николаевна Перелыгина. – Тверь : Тверск. ун-т, 1998. – 245 с. 2. *Карасик В. И.* О категориях лингвокультурологии / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 3–16. 3. *Воркачев С. Г.* Сопоставительная этносемантика телеономных концептов "любов" и "счастье" (русско-английские параллели) : [монография] / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с. 4. *Воркачев С. Г.* Культурный концепт и значение / Сергей Григорьевич Воркачев // Труды Кубанск. гос. технол. ун-та. – Серия гуманитарные науки. – Краснодар, 2003. – Т. 17, вып. 2. – С. 268–276. 5. *Панченко Н. Н.* Средства объективации концепта "обман" (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Надежда Николаевна Панченко ; Волгоградск. гос. ун-т. – Волгоград, 1999. – 25 с. 6. *Воркачев С. Г.* Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа : [монография] / Сергей Григорьевич Воркачев. – Краснодар : Техн. Ун-т Кубан. гос. Ун-та, 2002. – 142 с. 7. *Карасик В. И.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / Владимир Ильич Карасик, Геннадий Геннадьевич Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / отв. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2001. – С. 75–80. 8. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : [учеб.пособие для студ.высш.учеб.заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с. 9. *Гуревич А. Я.* Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры / Арон Яковлевич Гуревич / АН СССР, Науч. совет по истории мировой культуры / отв. ред. Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Наука, 1990. – 240 с. 10. *Арутюнова Н. Д.* Введение / Нина Давидовна Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия // Российская академия наук. Ин-т языковедения / отв. ред. Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1993. – С. 3–7. 11. *Шибутани Т.* Социальная психология / Тамотсу Шибутани. – М. : Прогресс, 1969. – 536 с. 12. *Яковлева Е. С.* О понятии "культурная память" в применении к семантике слова / Елена Сергеевна Яковлева // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1998. – № 3. – С. 43–73.

© Літинська Н. В.